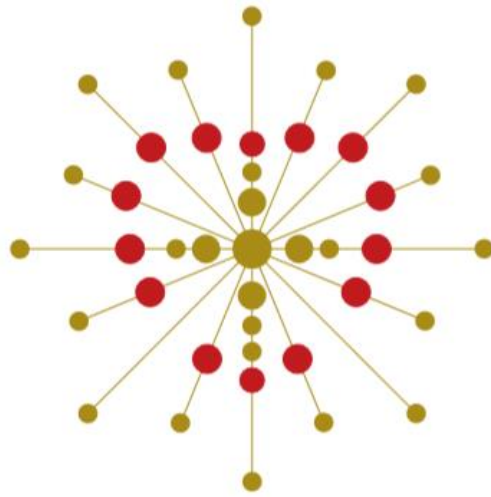

KIRKE I 1000 ÅR

STØRST AV ALT TROSOPPLÆRING I DEN NORSKE KIRKE

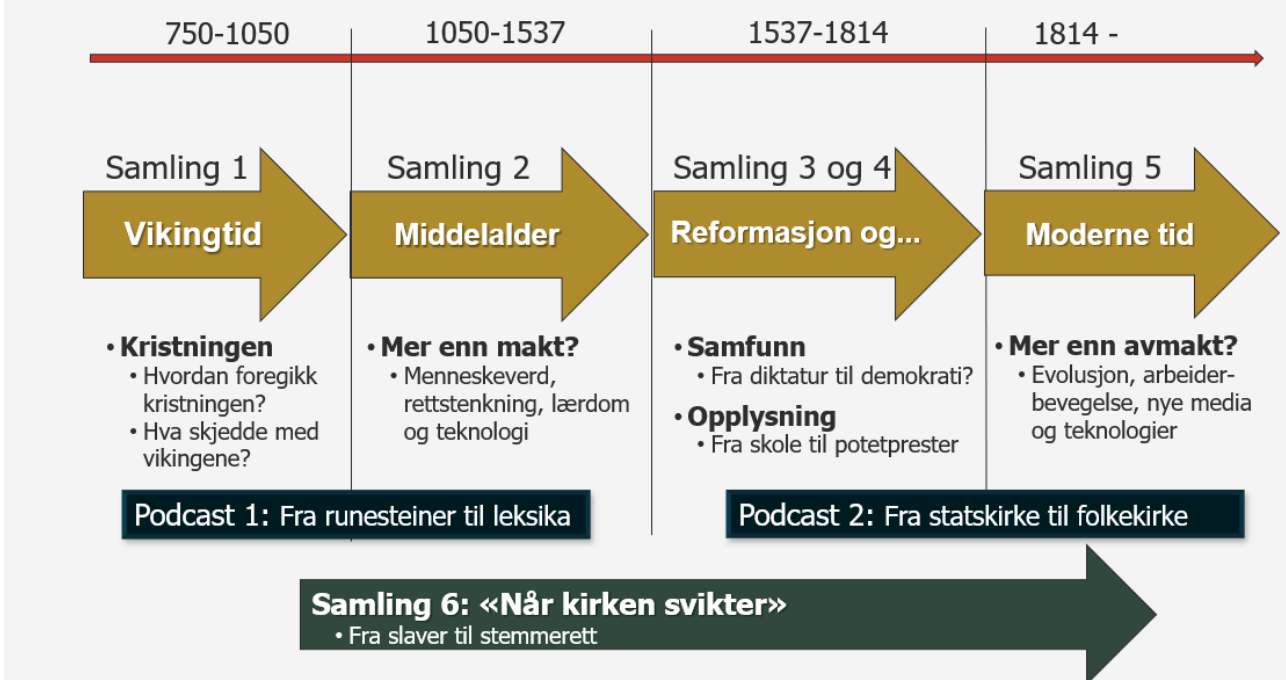
«Utviklet med støtte fra Størst av alt - trosopplæring i Den norske kirke»

Ansvarlig: Bjørn Are Davidsen, rådgiver i tankesmien Skaperkraft

«Kirke i 1000 år - fra middelalder til det moderne»

1. **Kristningen - kontinuitet eller brudd?** Hvordan foregikk kristningen? Hva skjedde med vikingene?
2. **Kirken i middelalderen - mer enn makt?** Menneskeverd, rettstenkning, lærdom og teknologi.
3. **Reformasjon og ... samfunn?** Reformasjonens betydning – fra diktatur til demokrati?
4. **Reformasjon og ... opplysning?** Kirkens rolle som formidler av opplysning, fra skole til potetprester.
5. **I møte med det moderne – mer enn avmakt?** Evolusjon, arbeiderbevegelse, nye media og teknologier.
6. **Hva når kirken svikter?** Fra slaver til stemmerett

Tidslinje

Hvordan bruke samtaleopplegget?

Velkommen til gode samtaler om kirken i Norge i tusen år! Hva bør vi lære av fortiden, på godt og vondt? Hva kan vi takke for? Hva var feil og mangler? Hva bør vi ta med oss inn i fremtiden?

Du skal ikke ha vært lenge i utlandet for å vite at du er et annet sted. Også fortiden er et annet land. Tanker og holdninger var andre, enten da dine foreldre var barn - eller for hele tusen år siden.

Hvordan var det å være en viking? Å leve i middelalderen? På 1500-tallet? Hva med opplysningstiden? Da dine oldeforeldre levde? Hva er det å være kristen i dag – og i fremtiden?

Historie kan fortelles på mange måter og du kan gjøre det på din. Denne teksten er ikke noen fasit, men kan gi hjelp til å forberede presentasjoner som du også finner på denne ressursiden, og forslag til svar på spørsmål under samtalen, enten den skjer som del av trosopplæring i Den norske kirke eller i andre sammenhenger. Her er to forslag til hvordan teksten kan brukes:

1. Den som skal holde presentasjonen leser gjennom og har teksten som et bakteppe.
2. Alle leser på forhånd, slik at presentasjonen oppsummerer hovedpunktene man allerede har lest.

Også det vi ser som helt selvfølgelig har en historie, selv idealer og helter vi ser oss i lys av, kanskje uten å tenke oss så mye om. Noe av det du leser her kan sikkert oppleves ukjent og uvant, satt på spissen eller vinklet. Målet er å skape refleksjon over den mangfoldige historien kirken i Norge er en del av. Kanskje kan et møte med historien vise at det er mer å være stolt av enn du tror? Kanskje mer å beklage? Og, enda viktigere: Hjelp til å tenke over hvordan vi møter hverandre i dag.

Ingen kommer til slike spørsmål uten et bakteppe. Noen kan ha et overdrevent positivt syn på kirken og kristne i historien, andre et overdrevent negativt. Uansett håper vi å vekke engasjement ved også å løfte frem kanskje litt overraskende sider – og ta noen steg til siden.

De fleste temakveldene har følgende ressurser – pluss altså en tekst på 15-20 sider.

- **Powerpoint** for å presentere stoffet
- «**Visste du at?**» - Funfacts (eller kanskje ikke alltid like morsomme)
- En **kviss** om hver del. Målet er ikke å lage eksamen, men igjen å stimulere til engasjement.
- Forslag til utnyttelse av **lokalhistorie** og annet som kan gjøre stoffet enda mer aktuelt.
- Tips til **dramatiseringer** av stoffet for å leve seg bedre inn i det (gjelder kun noen av temaene).

Hver del er egnet for samlinger på 1-2 timer, som del av trosopplæringen – også for voksne, enten det er på en temakveld, i bibelstudiegrupper eller en menighetsweekend.

5. I møte med det moderne – mer enn avmakt?

For to hundre år siden var prester der det skjedde. Det var dem du spurte om vitenskap og teknologi. De var på Eidsvoll og i Stortinget. Potetprestene reddet titusener. Hva var bedre enn kristen tro til å lede den nye nasjonen inn i fremtiden?

I opplysningstidens Frankrike tegnet Etienne Robertsen i 1803 med stor selvfølgelighet en kirke på luftskipsvidunderet *La Minerve*.

For også det nye århundret tilhørte kirken.

Det skulle ikke gå helt slik.

Modell av La Minerve på Smithsonian Air & Space Museum i Washington, fotograf Bjørn Are Davidsen.

Hjerte eller hjerne?

Denne delen av samtaleopplegget ser på det som ofte kalles *moderne* tid. Kanskje kan det gi perspektiv at dine besteforeldre møtte mange fra 1800-tallet - mine ble til og med født da? For vi er mer påvirket av dette århundret, enn mange er klar over.

Mye har skjedd, men kjernen kan oppsummeres i to spørsmål. På den ene siden det som handler om *hjertet*. Hvordan møtte kirken utfordringene som fulgte av industrialisering og stadig mer omfattende demokrati, nye verdier, arbeiderklassen, kvinnelig stemmerett, likestilling og mangfold? På den andre siden *hjernen*. Hvordan møtte kirken moderne vitenskap, fra astronomi til bibelforskning, fra Darwin til Freud – og *mytene* om dette, ikke minst om konflikten mellom tro og vitenskap?

En kirke som kun appellerer til hjerte eller hjerne, mister balansen. En kirke som ikke appellerer til noen av delene, kommer seg aldri opp igjen.

«Nesten tomme kirker!»

Et norsk ukeblad slo opp på forsiden «Nesten tomme kirker!». Teksten la ikke skjul på at det sto dårlig til:

«Folk møter ikke fram til gudstjeneste. Også fra geistlig hold klages det over en utbredt kirkelig likegyldighet. Har høymessen overlevd seg selv?»

Reportasjen forteller at under 1 % er i kirkene. Journalisten finner bare 54 fremmøtte i Grønland kirke, og under 20 % av plassene brukes i Uranienborg. Og det er enda verre enn tallene viser:

«En ting var så påfallende ... at det var umulig å unngå å legge merke til det: Det fantes ikke én ungdom å se, hverken i Uranienborg eller Grønland kirke» ... «Gjennomsnittalderen på de som var møtt fram i de to kirkene, må ha vært godt over 50 år».

Konklusjonen var klar, gudstjenester appellerte ikke lenger:

«Kirken er i ferd med å bli en koloss på leirfotter, den mangler det solide fundament av brennende tilhengere enhver livskraftig organisasjon må ha.»

Dermed var det viktige spørsmålet «hva skjer når denne flokken, som i dag stort sett består av eldre mennesker, er borte?»

Bildet var i det hele tatt mørkt.

«For kirkens prester må det mest betenkelige være at ungdommen ikke lenger kommer til deres gudstjenester. Det skjer ingen rekruttering.»

Fremtiden kan altså ikke tilhøre kirken.

Det skulle imidlertid heller ikke gå helt slik.

For oppslaget var fra 1955.

Fremtiden er ikke hva den var

Ikke uventet er det vanskelig å spå om fremtiden, enten man snakker om kirken eller luftskip.

Selv om kirkene ikke er tomme, er endringene tydelige. Prester er ikke de første du spør om vitenskap. Samtidig skjer mye bak overskriftene. Kirkens Nødhjelp, Kirkens Bymisjon, Frelsesarmeen og frimenigheter stiller opp der sosialbudsjettene kommer til kort.

Men vent litt – noe av dette er jo utenfor kirken? Kirken forsøkte til og med å hindre noen av dem! Vi kommer tilbake til det. For det er ikke slik at norske kristne er det samme som Den norske kirke.

Vi finner ikke fremtiden ved å trekke rette linjer fra et øyeblikk for 70 år siden, eller fra hva vi ser nå. I USA dalte andelen kristne fra 93 til 76 % mellom 1970 og 2006. Noen fremtidsforskere fant frem linjalen og endte på null kristne i 2240.

Det er uklart hva slike tall faktisk viser. Som vi vet, kan trender bremses eller snu. Vi inspireres av forbilder - eller skuffes. Menigheter kan gi trøst og trygghet i kriser og katastrofer. Vekkelser skjer, og det flytter inn kristne fra andre land. Historien tegnes ikke med linjal.

Hva gjorde 22. juli med folkets forhold til kirken? Covid-19? Kvikkleiereskredet på Gjerdrum? Har kirken likevel en selvfølkelig og sentral plass på 2000-tallet, og ikke bare i krisetider?

1950-tallets ungdom er snart oldeforeldre til dagens. Det betyr likevel ikke at menigheter og forsamlinger kan slå seg til ro, uansett deltakelse.

På to hundre år har Vesten vært gjennom en radikal «sekularisering». Kirken er ikke lenger det høyeste bygget du ser. Den offentlige arenaen er mangfoldig. Statskirken ble oppløst i 2012. Stort sett setter andre profesjoner enn teologer og prester dagsorden.

En kristen virkelighetsforståelse er ikke selvfølkelig. Mange ganger fremstilles den som avleggs eller mørk. Det er ikke uvanlig at kirken løftes frem som den store motstanderen når man skal formidle noe om utviklingen av vitenskap og gode verdier de seneste århundrene. Kristne som har bidratt positivt, settes inn i en sammenheng der kirken eller kristen tro ikke nevnes. Eller som et viktig punkt i *andres* historie. Som da et læremiddel på nettet nylig fremstilte den *katolske* utviklingen av naturretten i middelalderen som en sentral hendelse i *Human-Etisk Forbunds* historie.¹

¹ Naturretten er en etisk modell knyttet til hva ting er til for, deres naturlige funksjon. Er noe i pakt med dette er det rett, ødelegger det for dette er det galt. Enkelt oppsummert: Siden hjernen er til for å tenke, lungene for å puste, og føttene for å gå, bør vi ikke misbruke disse til andre formål, f.eks. bruke beina til å trække på andre.

Fortiden er ikke nåtiden

I vikingtiden fantes guder. Fra middelalderen til midt på 1900-tallet styrte Gud. I dag gjelder det å holde seg inne med naturlovene og Oljefondet. Horisonten skifter. Vi fester blikket på andre mål. Det er ikke lenger frelsen vi gleder oss til, men ferien. Vi lengter ikke til himmelen, men hytta - eller Syden.

Nye forventninger skaper nye behov. Jeg ønsker hjelp med andre ting. Jeg har andre spørsmål. Hva vi oppfatter som *troverdige* og *plausibelt* endrer seg. Hva jeg trenger å argumentere for skifter. Når færre tror på Gud, er det ikke nødvendigvis fordi argumentene er blitt så dårlige, men fordi vi har andre ting i fokus - og ikke engang ser på argumentene.

I alle kulturer og perioder tolker man livet ut fra hva man ser som grunnleggende sant, virkelig og godt. Dette former hvordan vi bør leve og hva vi tenker om naboen, om andre stammer/klaner (mange kulturer skiller skarpt mellom egen klan og dem utenfor), nasjoner og stater.

Det skal mye til å endre stabile og enhetlige kulturer. I sammensatte samfunn, eller samfunn som utsettes for press eller trusler, ser det sterke behov for noe som skaper eller styrker trygghet og identitet. Møter med noen som tenker, handler og lever på andre måter, kan skape utrygghet og påvirke hvordan vi selv tenker og handler. Over tid kan det gi nye handlemønstre og spørsmål som igjen påvirker hva som er troverdig og viktig – og hvordan vi forholder oss til andre.

Norge ble kristnet i en tid europeere ikke lenger fant gode svar hos gudene, verken for egne liv eller for å styre stater. Bøker tok over for runesteiner. De svakeste fikk en stemme. En ny rettskultur ble innført. Antikkens lærdom var viktigere og videre enn ættens. Skriftkulturen førte til at vi tok vare på forfedrenes fortellinger, men ga også nye impulser. Sagaene handler dels om hedensk tid, men skyldes en kristen tid. På mange områder var kirken en drivkraft og stod ved roret.

De seneste århundrene har det kommet nye drivkrefter. Andre står ved roret. Det er ikke lenger kirken, men hotellet som er det største bygget i bygda.

I Norge slipper vi å argumentere for likeverd. Vi vet at vi trenger demokrati og vitenskap, og ikke må ødelegge våre barn og barnebarns fremtid. Dette danner et *bakteppe* som er så opplagt at vi sjelden snakker om det. Om hva som er sant og verdifullt, de viktigste utfordringene, hva som er og skaper gode liv og samfunn.

Under reformasjonen var det opplagt at Gud fantes. Det viktigste spørsmålet var «hvordan kan jeg bli frelst?». I dag er det like opplagt for mange at Gud ikke finnes. Spørsmålet er ikke hvordan bli frelst, men «hvordan få mer frihet?» eller trygghet - eller rett og slett feelgood.

På 1500-tallet tvilte de færreste på Guds eksistens. For Luther var dermed utfordringen alle som slet med å tro at deres *synder* var tilgitt. I dag er det ikke lett å se noen som en gang snakker om dette. Selve ordet er uforståelig eller oppfattes som undertrykkende. Eller det snus på hodet som noe forlokkende, og ikke bare i dessertoppskrifter om «syndige, mørke fristelser».

Ifølge en undersøkelse publisert i 2020 har andelen i Norge som tror at Gud eksisterer falt fra 53 til 30 prosent siden 1985. Nesten halvparten sier de *ikke* tror på Gud. Det er ikke så uvanlig å møte noen som til og med tviler på at Jesus har eksistert. Eller som mener at Bibelen ikke er mye å samle på.

Det skal godt gjøres at vi ikke farges av dette, selv om ingen fremtidsforskere har brukt disse tallene til å si at det ikke vil være kristne i Norge i 2070.

Hva skjedde?

Hva er historien om Norge? En fortelling om flaks og tilfeldigheter, om hva Askeladden fant på veien? Om slavehold og utbytting, skipsfart og olje? En kamp der kunnskapens lys vant over religiøst mørke? At vi har mye å gjøre opp for i fortiden og er i ferd med å ødelegge kloden i fremtiden?

Et forfall fra en tid full av mening og verdier, til håpløshet og tomhet der frelsen er å more oss til døde eller henge hverandre ut på sosiale media? En kollaps etter «Guds død» på 1800-tallet til katastrofale ideologier som sosialdarwinisme, kommunisme og nazisme?

Mange påvirkninger og hendelser, noen ganger til det bedre, andre ganger til det verre? Hvilken rolle spilte en kristen visjon om nestekjærlighet og rettferdighet, nåde og glede, arbeidsetikk og likeverd?

Noen mener at kirken sviktet. Prestene var for lunkne eller for opptatt av å tekkes staten, eller av fornuft og vitenskap. Potetprestene var bra for folkehelsen, men hva med vekkelsen?

Andre mener motsatt. Fremskrittet skyldes seieren over en sterk kirke og vekkelsens mørkemenn. Den ga oss grunnloven og vitenskap, arbeider- og kvinnebevegelse. Vi fikk evolusjonslæren og likestilling, til store protester fra kristne. Med sekularisering og likestilling av livssyn ser stadig færre kirken og kristen tro som eneste alternativ. Økt velferd skyver eksistensielle spørsmål i bakgrunnen. Terapi blir viktigere enn teologi. Kirken taper konkurransen om oppmerksomhet, trender og tidbruk.

Ja, kirken har fått en annen status og posisjon. Betyr det at det eneste som står igjen er avmakt? At den helt har utspilt sin rolle? At det bare er å glemme kirken, om du er ute etter trøst, mening, støtte og formaninger – eller svar på noen av livets store spørsmål?

Eller kan dette være en fordel? Er ikke avmakt nærmere kjernen i kristen tro enn makt? Er det i vår svakhet at Guds kraft fullendes?

Her er det lett å snakke i store bokstaver og lite konkret. Ja, ting har endret seg i og rundt kirken. Hva har skjedd? Hvordan kan vi leve i og med dette? Kan vi påvirke i gode retninger?

Mye kunne vært trukket frem i en samtale om kirken i moderne tid. Av flere grunner har jeg valgt fire forhold som på hver sin måte har påvirket kirkens rolle og betydning. Det betyr ikke at andre forhold er uten betydning, men i teksten er følgende fire av kirkens «møter» med moderne tid i fokus:

1. Tro og liv - Hans Nielsen Hauge og lekmannsbevegelsen

- Hva skjedde da kirken møtte *andre kristne*?

2. Tro og tanke - Moderne vitenskap

- Hva skjedde da kirken møtte *livsoppfatninger formet av ny vitenskap*?

3. Tro og samfunn - Politiske strømninger

- Hva skjedde da kirken møtte *andre som ville gjøre godt og mente kirken gjorde vondt*?

4. Tro og teknologi - Media og ny teknologi

- Hva skjedde da kirken møtte *andre som tok oppmerksomheten*?

5. Tro og mangfold – Religioner og livssyn

- Hva skjedde da kirken møtte *andre religioner og livssyn*?

1: Tro og liv - Utfordringen fra andre kristne – Hans Nilsen Hauge og lekmannsbevegelsen

Var det kirken selv som sviktet? Ble prestene og *embetskirken* for lunkne eller for opptatt av å følge staten, eller av å fremme fornuft og vitenskap? Hvor ble det av vekkelsen? Måtte man etter hvert utenfor kirken for å finne sanne kristne fellesskap?

Utviklingen begynte på 1700-tallet. Kirkens fokus på skole og katekisme for å stå til konfirmasjon ga sterkere åndelig bevissthet. Så sterk at den kunne overgå prestenes. I god protestantisk ånd spredde kunnskapen om Bibel og teologi seg. Det vokste frem et lekfolk, uten formell teologisk utdanning.

Danmark-Norge ønsket en rolig og *sivilisert* religionsutøvelse som tjente staten. Prestene var dermed embetsmenn. Uten godkjente forkynnere, fryktet myndighetene å miste kontroll. Man husket fanatikere og opprørere i reformasjonens første tid. Vekkelsesbevegelser skapte bekymring.

Dermed forbød Christian VI i 1741 lekmenn å holde møter («konventikler») uten sogneprestens godkjenning. *Konventikkelplakaten* varte i hundre år, frem til 1842. På mange måter la kampen mot forbudet grunnlaget for vår forsamlingsfrihet. Kirkens ledere har lite å være stolt av i debatten, men viste ikke hva «de kristne» mente. Nettopp de mest aktive kristne gikk i spissen for møtefriheten.

Mye var en reaksjon mot embetsmenn og statens representanter. Noen mente de formidlet en snusfornuft, en rasjonalisme uten blick for evangeliet og åndelig liv. Nei, man trengte å hengi seg inderlig til Jesus. Dess mer lekmenn talte om personlig kristenliv, jo mindre innflytelse fikk prestene.

Den viktigste nordmann siden Olav den hellige?

Den som for alvor satte dette på kartet, var en av de viktigste nordmenn gjennom tidene. Det er ikke tilfeldig at det er laget film og skrevet hundrevis av bøker om Hans Nielsen Hauge (1771–1824), eller at hans egne ble bestselgere. Med så stor innflytelse at han ble sett som en farlig oppvigler. Biskopen i Kristiansand sammenlignet ham med fanatikerne bak en skremmende retning i islam.² I rettssakene mot ham er en sentral anklage at han forsøkte å

forvilde den uoplyste mængde, afdrage denne fra al gavnlig virksomhed, og udsprede en lære, der sigter til at opvække mistillit mod statens indretninger i almindelighed, og den gejstlige stand i særdeleshed.³

Lekfolket var kommet for alvor med Hauge som drivkraft og forbilde, åndelig og verdslig. Det er grunn til å spørre hvordan Norge hadde blitt uten. Ola H. Grytten ved Norges Handelshøyskole gir et tydelig svar: «Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd la noe av grunnlaget for det moderne Norge. I spissen stod Hans Nielsen Hauge.»⁴

Det åndelige og det verdslige

Initiativ og entreprenørskap kom i høysetet. Samtidig hadde Hauge sterke opplevelser av Guds nærvær. Det åndelige og det verdslige hang sammen i det som kalles protestantisk arbeidsetikk:

² I april 1804 hevdet biskopen i Kristiansand, Peder Hansen, overfor Det danske kanselli at Hauge forsøkte å etterlikne «hin Muhamedaner Abdul Vechab». Dette var Muhammad ibn Abd al-Wahhab (1703/04–1792) som inspirerte wahhabismen, en variant av salafisme som ses som grunnlaget for islamistiske terrorbevegelser. Se Frode Ulvund: [Wahhabisme som skremmebilde i Skandinavia rundt 1800 - Hans Nielsen Hauge i lys av osmansk anti-wahhabisme](#), *Historisk tidsskrift* 02/2018 (Volum 97).

³ Knut Dørum: [OPPRØR ELLER LEGITIM POLITISK PRAKSIS? ALLMUEFORSAMLINGER OG FOLKELIGE AKSJONER I NORGE CA. 1750–1850](#).

⁴ Grytten (2010).

Gudsfrykt med nøysomhet, hardt arbeid og industribygging. Samtidig utfordret han handelsmenn, skipsredere og godseiere. De så ham som en farlig konkurrent, og ønsket ham av veien.

Den fattige bondesønnen endte

som bedriftsetablerer, kjøpmann, bankier, investor, spekulant, skipsreder, industriherre, folkeopplyser, forfatter, forelegger, lekpredikant, folkebevegelsesleder, opposisjonsleder og reformator. Han var en entreprenør i ordets virkelige forstand på mange felt. Hans betydning for dannelsen av det moderne Norge kan neppe overdrives. Vi finner neppe noen sterkere bedriftsetablererkultur i Norge på 1800-tallet enn den vi finner hos haugianerne.

Hauge og etterfølgerne innsats var betydelig for etableringen av det moderne Norge.

Hans etterfølgere var aktive samfunnsbyggere, politikere og næringslivsledere. De var pionerer innen demokrati, rettsikkerhet, rettsstat, liberalisme, arbeidervelferd, folkeopplysning, bedriftsetablering og sosiale reformer. De var mot sentralisering, offentlig pengesløseri, embetsvelde, privilegier og politiske og religiøse tvangssystemer.

Dette satte spor. Hauge skapte nærmere 8 000 arbeidsplasser, startet 30 bedrifter og reiste kapital til 100, fra kornmøller til bokbinderier.

Selv om han var fra Østfold, fikk Hauge borgerrett i Bergen. Der var han kjøpmann, investerte i frakteskip og handlet med fisk og korn langs kysten til Nord-Norge, i sterk konkurranse med gamle handelshus.

Det er ikke underlig at han møtte stor motstand.

Lekfolket og økonomien

Rundt år 1800 var Hauge vår viktigste private bankmann. I 1804 sto han for mer enn én prosent av landets brutto investeringer - i dag tilsvarende det over *fire* milliarder kroner. Relativt sett har ingen investert mer. Hadde han ikke blitt fengslet frem til 1814, ville det blitt svært mye mer. Mellom 1818 og 1940 startet etterfølgerne, haugianerne, nesten 70 % av bedriftene på Sunnmøre.

Ullvarebedriften Devold bygget i 1882 Norges første kraftstasjon. Siden det også var viktig med vann for å vaske og farge ullen, laget bedriften en dam med vannhjul, og ble Norges første mekaniske strikkebedrift.

Bare fire år etter at Edison oppfant lyspæren i 1879, var det 125 lyspærer i fabrikkens fabrikk. Da den flyttet fra til Langevåg i 1892 strakk man over 3 mil kabel til kontoret i Ålesund. Dette Europas første telenett sparte mye reisetid og gjorde fabrikkens enda mer effektiv.

Haugianerbedriftene sysselsatte også kvinner, eldre, barn og funksjonshemmede. Forvalterideen var viktig for Hauge. Man skulle ikke bare ta vare på ressurser for seg selv, men også ta hensyn til samfunnet, naturen og Gud. Kampen mot fattigdom, sult og nød var helt sentral for Hauge.

Lekfolket og grunnloven

Han påvirket også utviklingen på Eidsvoll. Flere haugianere deltok på grunnlovsforsamlingen og visste at Hauge var fengslet uten grunnlag i lov og rett. Dermed fikk man inn i Grunnloven (§ 96) prinsipper som at ingen må dømmes uten hjemmel i lov og dom.

Utfordringen fra lekfolket var stor, både for kirken og staten. Den førte til svært store og viktige endringer for Norge – og for kirken. Det ble ikke lenger en selvfølge at kristne tilhører det vi i dag kaller folkekirken. I deler av landet er det heller ikke kirken som regnes som det mest typisk kristne.

Kirken ble inspirert av lekfolket

Hauge og hans bevegelse bidro til å utvikle vår politiske frihet, retten til å møtes og organiseres. Dette førte også til mer demokrati i menighetene. Lekfolket krevde stemmerett i kirkelige saker, og at noen av det man så som stive gudstjenester skulle erstattes med mer folkelige menighetsmøter.

Samtidig kom det til en mer forsonlig holdning, mye takket være teologiprofessoren Gisle Johnson (1822-94) som var så sentral i mange av samtidens politiske og teologiske debatter. Selv om Johnson var konservativ og lite endringsvillig på mange områder, gikk han lekfolket en høy gang som vekkelsesforkynner i Hauges pietistiske ånd. Hans stiftet både det som nå er Kirkens Bymisjon, og en av forgjengerne til dagens Normisjon. Lekmannsorganisasjonenes idealer og kristendomstolkning fikk etter hvert stor plass blant norske prester da Det teologiske Menighetsfakultet ble opprettet i 1907.

Den organiserte delen av lekmannsbevegelsen kunne både samarbeide med kirken og være et korrektiv. Den sterke rollen den fikk på 1800-tallet skiller Den norske kirke fra andre nordiske land.

Det betydde ikke at det var helt slutt på spenninger. Johnsen selv gikk hardt ut mot den mer kulturåpne troen hos Grundtvigianere, en dansk bevegelse som spredde seg ikke minst ved folkehøyskoler. Kirken ble også utfordret av grupper som ønsket å tilhøre kirken, ikke minst læstadianerne i Nord-Norge, slik vi tar opp i siste del av studieopplegget.

Samtidig kom andre grupper. Katolikker fikk igjen komme inn i Norge fra 1843. Metodistkirken ble etablert i 1856, den første baptistmenigheten i 1860 og adventistene i 1879, ved siden av en rekke lutherske frikirker. Frelsesarmeen kom til Norge i 1888 og de første pinsemenigheter i 1906.

Fra statskirke til folkekirke

På 1900-tallet var det en til tider sterk spenning mellom liberale og konservative kristne. Mye handlet om bibelsyn. Hvilken plass hadde Bibelen som autoritet? Hvordan skulle man forholde seg til kritisk forskning på tekstene? Noe av spenningen var lenge synlig i forskjellen mellom presteutdannelsen ved Menighetsfakultetet (MF) og universitetets teologiske fakultet (TF). Gjennom 1980- og 90-årene kom imidlertid endringer som har ført til et større mangfold begge steder.

Noe av det samme skjedde mer allment i forholdet mellom kristendom, stat og samfunn. Etter reformasjonens lange historie med statskirke vedtok Stortinget å endre Grunnloven. Paragraf 2 om statskirken ble erstattet med en verdiparagraf som sier at Norges verdier bygger på den kristne og humanistiske arven. Fra 2017 har vi ikke en statskirke, Den norske kirke er blitt «Norges folkekirke».

Det betyr ikke at alle spenninger er borte, selv om de kan variere fra sted til sted. Det er fortsatt viktig for folkekirken å la seg utfordre og lære av det beste ved lekmannsbevegelsen, selv om det også finnes andre kilder til inspirasjon i dag.

2: Tro og tanke - utfordringen fra vitenskapen

Er det ikke kirken, men *vitenskapen* som har sannheten? I så fall er vel kristen tro moden for utskifting? For det gjelder å vite, ikke å tro. Mens vitenskap er fri til å oppdage noe nytt, er kirken låst til gamle dogmer. Ikke rart kirken stadig har bekjempet vitenskapen!

En slik tanke var fremmed for biskop Gunnerus på 1770-tallet. Vitenskap var en tjeneste for Gud og min neste. Dermed var det viktig at prester forsket og delte kunnskapen med folket. Hundre år senere var det snudd på hodet. Vitenskap ikke bare motbeviste Gud, den *erstattet* Gud.

Vi kan følge utviklingen i tre spor: historieforskning, naturvitenskap og et nytt verdenbilde.

Første spor: Naturen uten Gud

Tro og vitenskap er ulike ting, men det har vært en lang tradisjon for å se dem i sammenheng. I kristen tro er det en vanlig tanke at Gud har lagt lover inn i skaperverket og opprettholder dem hvert sekund. Det er ved disse han normalt styrer naturen, men han kan også gripe inn og gjøre mirakler.

Noe av dette ble utfordret da man på 16-1700-tallet i stadig større grad begynte å se på naturen som en mekanisme, et urverk der tannhjul og fjær beveger viserne. Slike bilder kan imidlertid styre tankene våre mer enn vi kanskje forstår. For noen var dette trosstyrkende, et bevis på at Gud eksisterer. For trenger ikke et urverk en urmaker?

Andre tenkte tvert imot. Hvis naturen var et urverk trukket opp i en fjern fortid, men nå gikk av seg selv, var det ikke rom for Gud i dag. Mirakler forstyrret mekanismen, de rotet til urverket. Ville virkelig en urmaker gjøre det? Nei, mirakler var uestetisk. Man kunne i hvert fall ikke tro på mirakler uten sterke og ugjendrivelige bevis. Og trengte man virkelig Gud for å lage og starte urverket?

Mange mente likevel at vi trengte Gud, i det minste for å ha et grunnlag for etikk. Uten Gud måtte jo alt egentlig være lov. Som vi skal se, gikk mye av diskusjonen om evolusjonslæren nettopp på dette.

Andre spor: *Historien uten Gud*

Parallelt kom en mer kritisk holdning til Bibelen. Selv om det er en lang kristen tradisjon for ikke å lese hele Bibelen bokstavelig, ble den lenge brukt som en god historisk kilde. Men nå begynte flere å stille spørsmål ved all tidligere historieskrivning. Hvilke interesser lå bak, hva med motsetninger mellom evangeliene, hvor mye var støttet av andre kilder? Man mente å avdekke flere feil. Hvor mye autoritet kunne en slik bok ha?

Og så var det igjen dette med mirakler. Var ikke Gud for stor til å holde på med sånt? I stedet for å tenke at mirakler viste at Jesus var Guds sønn, tenkte noen at de viste at Bibelen ikke var sann. Noen stilte spørsmål ved om Jesus i det hele tatt hadde eksistert.

Bibelkritikken egnet seg godt for dem som ønsket å så tvil om konservative biskoper og andre embetsmenns autoritet.

I fagdebatten aksepterte stadig flere kritikken, iblant kanskje for mye. For det kom også kritikk av kritikken, uten at den så ofte nevnes i dag. Selv om historieforskningen kom inn i presteutdannelsen på 1800-tallet, tenkte mange teologer at Bibelen handlet om mer enn bokstavelig sann historie.

Det hører med at utviklingen ikke bare har vært til et stadig mer avvisende syn. Teologiske læresteder har mer tillit til Det nye testamentet nå enn for bare 40 år siden. Man er blitt mer bevisst på at historiefaget bygger på forutsetninger som kan og bør nevnes – og diskuteres. En historiker som forsker på hvorfor kristne så tidlig begynte å tro at Jesus sto opp fra de døde, vil naturlig nok se etter andre forklaringer enn at Jesus faktisk gjorde det. Men at forskning ikke kan forutsette at Gud finnes og mirakler er mulige, betyr ikke at den *viser* at Gud ikke eksisterer og at mirakler er umulige.

Forskningen har også fått flere kilder. Ikke minst kaster Dødehavsrullene mer lys over jødisk tro for to tusen år siden. En følge at dette, er at teologer og historikere har fjernet seg fra tendensen med å distansere Jesus fra jødisk tro og tradisjon, en i stor grad tyskinspirert tanke som nok hadde rot i antisemittiske strømninger fra noen generasjoner siden. Som vi skal se om noen avsnitt, er det liten tvil om at mye kirkekritikk kan knyttes til politiske og ideologiske retninger.

Mens historieforskningen kunne skape oppsikt på 1800-tallet, er den i dag en selvfølge. Samtidig er det blitt en tradisjon i media og populærvitenskap for å løfte frem ensidige og sensasjonelle påstander om Bibelen og Jesus, særlig i jul og påske. Det er ikke så nøye om disse har særlig faglig støtte.

Selv om vi fortsatt finner radikale skeptikere, er en mer nøktern holdning vanlig. Ikke minst har mange tillit til Det nye testamentet som er skrevet mens øyenvitner fortsatt levde. Fagdebatten er spennende med flere skoleretninger, med kristne på ulike sider, slik det fremgår av boktipsene under.

Tredje spor: Biologien uten Gud

Evolusjonslæren møtte langt mindre motstand da Darwin i 1859 ga ut sin bok om *Artenes opprinnelse* enn det er vanlig å tro i dag. Det tok flere år før noen begynte å tolke dette som om Gud var overflødig, dels inspirert av urverksmodellen. Mange så det store bildet: Gud kunne skape gjennom evolusjon. Andre mente at når evolusjon viste at naturen kunne lage arter selv, ble Gud overflødig. Dermed ble ikke bare skapelsesberetningene i Første Mosebok motbevist, men også Gud.

Likevel var det ikke naturvitere som først og fremst fremmet slike tanker. I stedet gikk *forfattere* i spissen, ikke minst en så profilert folketaler og skribent som Bjørnstjerne Bjørnson, inspirert av bibelkritikk og evolusjonslæren. Det kom en rekke romaner om studenter som var begynt å tvile, men som forelsket seg i prestedatteren – og ble avvist av hennes familie. Konfliktene gjenspeilet dem forfattere mente å se - eller spådde kom - i samfunnet.

Det var utvilsomt grobunn for konflikter. Mange hadde motforestillinger - vitenskapelige, etiske og politiske. Teologer advarte mot å ta evolusjon som bevis på at Gud ikke fantes, for da ville man miste et grunnlag for rett og galt – og for å drive vitenskap. Etikk kunne ikke bygge på den som var best «tilpasset» eller «sterkest». Kunne man tro på naturlover, uten en lovgiver bak naturen?

Samtidig fortsatt mange å mene at det ikke var en motsetning mellom Gud og naturlige forklaringer. Var det ikke mer imponerende at Gud hadde skapt en natur der noe så avansert som evolusjon var mulig, enn at han hadde skapt alle arter direkte?

Selv om sterke personligheter kunne ta avstand fra kirken, er nok inntrykket av kollisjon mer påvirket av senere debatter, ikke minst kommunistisk religionskritikk.⁵ For frontlinjene var ikke så klare. Selv en konservativ teologiprofessor som Ole Hallesby (1879-1961) støttet allerede for hundre år siden at Gud hadde skapt ved evolusjon:

⁵ Slik Nils Ivar Agøy viser med mange eksempler i Agøy (2011).

Evolusjonslæren kaster lys over Guds skapelse. Vi får se at skapelse og evolusjon har gått hånd i hånd, helt fra urstoffet ble skapt. For hver skaperakt la Gud ned slumrende krefter i det skapte, som så utviklet seg innenfor et gitt område til en rikdom av arter og former.⁶

Hallesby var ikke alene. Selv om mange teologer mente vi hadde en særstilling som skapt i Guds bilde, var det få som avviste at dyreartene var blitt til ved en evolusjon.

Hvor ledet sporene?

Samtidig var endringen klar. Kirken og prestene hadde ikke bare en annen posisjon enn på 1820-tallet, men en *motsatt*. Teologene spredde ikke opplysning. På 1920-tallet var de blitt dens fiender.

Dette ble en bærende fortelling i populærvitenskap og religionskritikk. Vi møter det i et svært bredt spekter fra fritenkere via kommunister til nazister. Samtidig bygger mye på grunnleggende feil og forvirringer om historien – og om kunnskap. Det er ikke slik at før *trodde* vi, nå *vet* vi. Vitenskap er ikke et livssyn og religion er ikke en dårligere «forklaring» enn vitenskap.

Skal naturvitenskap gjøre Gud overflødig, må Gud være en konkurrent til vitenskap. Men Gud er ikke en forklaring på noen hull i vår kunnskap om biologi eller fysikk vi ellers ikke har svar på. Resultatet av en slik tanke blir ikke mer tro på Gud, men mindre plass til Gud. For Gud er ikke en fysisk forklaring, men en forklaring på at det finnes noe fysisk. En forklaring på hvordan det kan ha seg at vi har en natur og at noe skjer der i det hele tatt, og det til og med lovmessig.

Tanken om en konflikt mellom tro og vitenskap er ganske ny. Opplysning og vitenskap var til langt ut på 1800-tallet drevet og spredd av entusiaster, ikke minst prester - og prestefruer. Den nye tids talsmenn, modernitetens ildsjeler, ønsket imidlertid ikke slike amatører i forskningsmiljøene. Idealet var en sekulær vitenskap av profesjonelle, ikke biskoper med vitenskap som hobby.

I kampens hete baktalte man fortiden så det sang. Resultatet var en ny skapelsesfortelling, om veien fra «middelalderens mørke» til «modernitetens lys». Man trodde på ramme alvor at kirken hadde ment at jorden var flat, brant biblioteker og slo hardt ned på alt som lignet på vitenskap. Mange i den offentlige samtalen følte rettferdig vrede over at utviklingen dermed var stanset i tusen år. Fortsatt kan vi høre noen som mener at vi uten kirken hadde kolonisert galaksen for lengst.

I dag er det langt mer aksept for at vitenskap står i en bred religiøs tradisjon, med ikke minst jødiske, kristne og muslimske ladestasjoner, tross nedgangstider og trusler, fra folkevandringer til pandemier. Kanskje var gudstroen til og med avgjørende? For mange var det et sentralt poeng at en rasjonell

⁶ Selv om Hallesby understrekte at evolusjonslæren ikke forklarte livets opprinnelse eller forskjellen mellom dyr og mennesker, Hallesby (1921), s. 105–106.

Skaper hadde lagt lover inn i naturen, og at vi som skapt i Guds bilde kunne tenke Guds tanker etter ham. Da universitetene vokste frem i Europa fra 1100-tallet, var det nettopp fordi kunnskap og logikk var så verdsett, slik vi så i del to av *Kirke i 1000 år*, om studenter i Paris. Universitetet i København ble grunnlagt to generasjoner før reformasjonen og fikk en sentral rolle i det dansk-norske kongeriket. Forordet til hovedverket (*Principia*) til verdens kanskje mest betydelige fysiker - Isaac Newton (1642-1726) - understreker at Gud er kilden til «alle lovene som kalles naturlover». Nettopp fordi Gud er fri til å lage lovene han vil, må de oppdages ved «observasjoner og eksperimenter». Vi kan ikke tenke oss frem til dem. Vi må opp av lenestolen og drive forskning.

Allerede kirkefedrene på 200-tallet nevnte «Guds to bøker», naturen og Bibelen. Det var viktig å lese begge. Selv om Galilei og kirken ikke alltid var på talefot, understrekte også han i 1623 at vi må lese naturens storslåtte bok, «universet, som står kontinuerlig åpent for blikket vårt». For her har Gud «skrevet med matematikkens språk».

Robert Boyle (1629-91) beskrev sine kjemiske eksperimenter som en gudstjeneste. De passet dermed best på søndager. Også i Norge var det en fruktbar sammenheng. Biskop Gunnerus (1718-73) tok som nevnt i forrige del av *Kirke i 100 år* initiativet til et vitenskapelig selskap for alt fra talekunst til naturhistorie. Prester skulle studere naturen og spre kunnskapen, fordi folk flest trengte det. Biskopen ga selv ut 40 vitenskapelige bidrag, fra biologi- og mineralstudier til økonomi.

Det er fristende å si at troen har båret vitenskapen frem på gullstol.

Samtidig er tro og vitenskap forskjellige. Livssyn er ikke vitenskap. Å si at religion er en mindre pålitelig kilde til kunnskap, er som å si at helikoptre flyr bedre enn humanisme. Jeg kan gå i kirken selv om termometre måler temperatur bedre enn nattverdsbegere.

Det er ikke noe argument mot Gud eller at Jesus stod opp fra de døde, at vitenskap er bedre enn religion til å finne olje. Vitenskap handler om forskning, livssyn om virkelighetsforståelse og hvordan vi bør leve. Livssyn bør selvsagt være informerte av vitenskap, men det er ikke der vi finner mening og verdier. Enten vi snakker om naturen, deg eller meg - eller om gode premisser for vitenskap.

Virkeligheten er mer enn vi kan måle og veie. Menneskerettigheter bygger ikke på kvantefysikk. Vi trenger et mangfold av perspektiver, uten å snakke ned hverandre. Også i dag oppfatter mange gudstro som et fruktbart ståsted, enten man driver med fysikk eller filosofi.

Kirken og vitenskapen i et nytt årtusen

Det er vanskelig å forsvare at det er en grunnleggende konflikt mellom tro og tanke, og at kirken har bekjempet vitenskap og kunnskap. Tvert imot var det gjennom kristningen at også nordmenn fikk

katedralskoler og tilgang til universitetene som vokste frem på 1100-tallet. Med reformasjonen fikk alle skolegang og biskopene kjempet ikke mot, men *for* vitenskap og opplysning.

Denne delen av fortiden er viktig å ha i bagasjen når vi reiser videre i et nytt årtusen. Er man opptatt av sannhet, er det ingen grunn til å frykte forskning. Fremfor å unngå forskning, bør vi støtte dem i menigheten som er eller ønsker å bli forskere.

Samtidig må vi være klar over at det er forskjell på forskning og *tolkning* av forskning. Forskning på naturen, er noe annet enn forskning på det som eventuelt står bak naturen. Vitenskapen kan peke i retning av Gud, men ikke bevise Gud hevet over all tvil.

Kristne har helt fra antikken tolket skapelsesberetningene på ulike måter. Også i dag ser vi forskjellig på dette. Nettopp fordi det er flere muligheter, er det så viktig at vi lar vitenskapen avgjøre hvilken tolkning som - så langt - har best støtte.

3: Tro og samfunn - utfordringen fra politikken

Kirken ble også presset av den politiske utviklingen. På 1800-tallet var prestene embetsmenn. De hadde lang utdannelse, høye stillinger og tilhørte det Ibsen kalte samfunnets støtter. Embetsmenn tilhørte den eneste samfunnsgruppen som hang godt sammen. Familiebåndene var sterke på tvers av geografi og yrke. De var prester, advokater og dommere, lærere, leger og offiserer. De nøyte stor tillit for alt fra å få på plass Storting og universitet, til å bygge infrastruktur som telegrafer og jernbane.

Så kom et stort skifte med nye utfordringer - og en ny samfunnsklasse. Ingen klarte å følge med på utviklingen. Endringer i bystørrelser og befolkning hadde før tatt generasjoner. Nå kom de nærmest over natten med industribygging og bedre transport. Nye arbeidsformer, bosettingsmønstre ga mer ulikhet og fattigdom, styrket nye ideologier, og svekket presters og det kristne lekfolkets innflytelse.

Mellom 1800 og 1855 ble Oslo tre ganger større, til over 30 000 innbyggere. Så eksploderte det. På få tiår økte antallet med over 100 000. I 1890 bodde det over 150 000 i byen. 20 år senere nesten 240 000. Det er ikke overraskende at embetsmenn, kirken og politikere flest ikke hang med. Helt nye kristne organisasjoner vokste frem, ikke minst Frelsesarmeen. Nøden var enorm, det gjaldt å hjelpe.

Biskopene kunne ikke lenger bruke tid på biologi eller ny teknologi. Visjonen var ikke lenger opplysning eller forskning, men praktisk hjelp.

Arbeiderbevegelsen kommer

I Norge ser vi de første spor av arbeiderbevegelsen i 1840-årene. Mye kan knyttes til en tidligere teologistudent, Marcus Thrane (1817-1890). Han så sosialismen som den sanne kristendom, men ble

etter hvert mer en fritenker med harde angrep på presteskabet. Som del av embetsverket hadde da også prestene ikke alltid like stor evne til å forstå de nye forholdene, selv om det tidligere hadde vært relativt nære forbindelser mellom prester og folk i Norge og Norden, både på landet og i byene.

Oppropet som splittet de kristne

For kritikerne kom bekreftelsen på at kirken stod på feil side i 1883. Bakgrunnen var et kirkelig kampskrift, kalt *Opraabet til Kristendommens Venner i vort Land*. Man ønsket å mobilisere mot Venstres forsøk på å innføre parlamentarismen. Mange prester var kritiske til oppropet, men 450 skrev under, inkludert biskopene og ledende lekfolk.

Som så ofte handlet det om hvem som skulle styre kirken. Regjeringsmedlemmene tilhørte kirken siden grunnlovens § 2 bestemte at den lutherske lære var staten religion. Med parlamentarismen ville *Stortingets* makt øke, noe som fikk biskopene til å frykte at en forsamling av «vantro og dissenter» kunne styre kirken i feil retning.

«Opraabet» ble ikke tatt til følge. Venstre fikk svært mange stemmer fra kristne. Sentralt for Venstre på Stortinget satt Stavangerpresten og vekkelseslederen Lars Oftedal, som i sin avis *Vestlandsposten* (landets nest største) ikke la skjul på hva han mente om utspillet fra Kristiania. Forsøket på en landsomfattende underskriftskampanje til støtte for «Opraabet», ble en fiasko. Kun 861 navn kom inn, og resultatet aldri offentliggjort.⁷ Selv ikke blant prestene hadde det flertall.

Kirken og arbeiderbevegelsen – ild og vann?

Gjennom dette dannet det seg et bilde av at kirken sto i motsetning til arbeidklassen. Det var likevel få som uttrykte det så spisst som forfatteren Helge Krog (1889–1962):

Sosialisme og kristendom er som ild og vann. Kommer de sammen må ilden slukne eller vannet fordampe. Allerede av denne aller første grunn må arbeiderbevegelsen av hele sin makt bekjempe kristendommen. Så lenge arbeidernes tenkesett ennu grumses av kristne forestillinger, er arbeiderbevegelsen betent i selve sin rot.⁸

Fordi kristen tro hindrer utviklingen mot et samfunn bygget på fornuft og vitenskap, oppfattet Krog det «nødvendig å utrydde den kristne løgnen». For kirken har alltid forsvart «det bestående som det best mulige».⁹ Dermed har man rettferdiggjort alt fra antikkens slaveri til det middelalderse

⁷ Furre, s. 439

⁸ *Meninger om religion og politikk*, Helge Krog, Aschehoug 1971, s.136.

⁹ Krog, s. 137

livegenskapet, barnarbeidet i gruvene, negerslaveriet og imperialismen. Krog konkluderer med at «kristendommen lever av og på kapitalismen». Dette betyr at

Så sant arbeiderbevegelsen vil knuse kapitalismen, må den også knuse kristendommen. Hvis kristendommen overlever, kan en ny verdensomfattende organisasjon til undertrykkelse og utsugelse spire opp av den. Det var det som skjedde under Romerrikets sammenbrudd.

Og for ordens skyld, det er ikke bare kirken han snakker om – lekfolket var enda verre:

Vekkelseskristendommen er en enda langt større hindring for arbeidernes fremmarsj enn den offisielle kristendommen – av den dobbelte grunn at den på en eneste gang er folkelig og levende.

Krog viser hvordan forholdet mellom kirke og arbeiderbevegelse har vært oppfattet i noen kretser, selv om han verken tilhørte eller var representativ for arbeiderklassen. Bildet er likevel langt mer mangfoldig, og til dels svært annerledes enn Krog vil ha det til.¹⁰

Kirkens kamp for arbeiderne

Mange presters engasjement i andre del av 1800-tallet og første del av 1900-tallet, viser hvor alvorlig mange arbeidet med arbeidernes utfordringer. Det kom en strøm av bøker og foredrag. Sosiale og økonomiske tiltak bidro til å avhjelpe nød og legitimere arbeidernes kamp og mange av deres krav.

Allerede i 1850-årene ønsket presten Honoratus Halling å skape en kristen arbeiderbevegelse, en generasjon før Det norske arbeiderpartiet ble stiftet. På få måneder fikk hans *Samfundet paa Enerhaugen* 1 600 medlemmer. Tilsvarende bevegelser kom i flere byer. I 1864 stiftet presten Eilert Sundt i 1864 *Kristiania Arbeidersamfund*. En allianse av kristne arbeidersamfunn førte til syke- og begravelsekasser, kooperative forretninger, og låne- og sparekasser. Samtidig søkte man å unngå direkte politisk arbeid. Dette og konkurransen arbeiderbevegelsens oppfattet, dempet ikke dens religionskritikk.

Presters skrev en strøm av bøker, holdt foredrag og deltok i debatter om hvordan best løse utfordringene. Det var hovedtema på Presteforeningens generalforsamlinger i 1909 og 1915, og høyt på dagsorden på andre generalforsamlinger i denne perioden. En rekke sosiale og økonomiske tiltak bidro til å avhjelpe direkte nød og til å legitimere arbeidernes kamp og mange av deres krav.

Med få unntak var prestene enige om at kirken hadde forsømt seg og for ofte tatt parti for makt-havere og rikfolk. Vi ser en rekke brobyggingsforsøk, både innen Arbeiderpartiet og kirken, både fra politiske - kristensosialistiske - strømninger og kirkelige grupperinger opptatt av sosialt arbeid.

¹⁰ Nå har det dessverre inntil nylig vært forsket lite på forholdet mellom kirken og arbeiderklassen i Norge, men den grundige gjennomgangen i *Agøy* (2011), gjør det umulig å opprettholde Krogs bilde..

Det hører med at vi ikke ser så mye religionskritikk i politiske blader utenfor et lite ideologisk sjikt, i stor grad knyttet til «ungsocialistene», og den varierte over tid. De tok til gjengjeld godt i. Selv presten Mikael Hertzbergs rystende beskrivelse i 1917 av arbeidernes elendige forhold, ble avfeid i *Klassekampen* med harsellerende utskjelling, bevisst feilsitering og uriktige anklager om dårlig kjennskap til «proletariatet». ¹¹ Dessverre hadde datidens religionskritikk og kulturradikales beskrivelser en sterk tendens til å koble ideologi og stereotypier – og er blitt stående som sannheten.

Kirkens betydning

Selv om deler av kirken og arbeiderklassen til tider har stått i et spenningsforhold, har de også vært allierte. Det lett å se en sammenheng mellom budskapet om likhet i Det nye testamente og i arbeiderbevegelsen, noe som også vises i både i kirkelig og kristensosialistiske skrifter på 18- og 1900-tallet. Alle menneskers likeverd og det såkalt alminnelige prestedømme (at vi alle er «prester» og ingen nærmere Gud enn andre), synes å ha vært viktige inspirasjoner.

Den som har skrevet best om dette er Nils Ivar Agøy i en engasjerende gjennomgang av forholdet mellom kirken og arbeiderbevegelsen frem til 1940. ¹² Han spør om den lutherske toregimentslæren kan ha vært en viktig forutsetning for de nordiske velferdsstatene. Denne læren innebar både et prinsipielt skille mellom statens og kirkens oppgaver, der det som en konsekvens ble forkynt både lydighet til staten og at staten var noe godt. Selv om dette kunne misbrukes, som i nazi-Tyskland, kan det ha inspirert sosialdemokratiets tro på statlig styring. En annen faktor var synet på arbeidets egenverdi (noe som ikke minst Luther understrekte), enten det var kroppsarbeid eller åndsarbeid.

Uten å kunne peke på materiale som tvingende bekrefter dette, finner Agøy en sannsynlig sammenheng mellom luthersk teologi og vår velferdsstat. Det er dermed ikke overraskende at vi i dag opplever at kirken forkynder praktisk solidaritet og støtte til de undertrykte over hele verden.

¹¹ *Kirken og folket. Til orientering i det sociale spørsmål*, Mikael Hertzberg, Kristiania 1917. En prests orientering av arbeiderstanden – og en proletars orientering av prestebestanden» av H. Heggum, *Klassekampen* nr. 4, 1918. Som oppgitt i Agøy 2011.

¹² Agøy (2011)

Kirken klarte i stor grad å ta inn over seg arbeiderbevegelsens anliggender. Selv om det i perioder må ha vært mer behagelig å sukke samtidens holdninger, valgte mange prester å være lys og salt, både praktisk og politisk. Det er mulig å forstå hvordan tanken om en iboende motsetning mellom kirken og arbeiderklassen vokste fram, men den er vanskelig å forsvare.

4: Tro og teknologi - Utfordringen fra teknologi og media

Samfunn, tro og tanke formes av mer enn vitenskap, teologi, økonomi og politikk. Etter internett og iPhone kan vi ikke lenger underslå teknologiens ofte radikale rolle.

Dette handler ikke bare om romfart, kunstig intelligens eller at vi er i det tredje årtusen. Vi påvirkes i alt fra arbeid til tro, håp og forventninger. Innføringen av boktrykkerkunst, teleskop, klokker og dampmaskiner hadde skapt store endringer. Mye endret seg enda mer med elektrisitet og maskiner - hjemme.

På slutten av 1800-tallet gikk det av tiden fortsatt med til livsopphold, skaffe og bearbeide mat, passe barn, sy klær, vaske og reparere. Fortsatt døde mange som barn eller i barsel. De fleste arbeidet på gård, noen i gruver, stadig flere i industri og sjøfart. Belysningen var stearinlys og oljelamper. Transport var til fots eller hest, selv om det var noen korte jernbanestrekninger.

Fritiden var helligdagene. Man møttes til dans, feskjø, marknad og bryllup, men først og fremst på kirkebakken eller bedehuset. Det er ikke tilfeldig at staten brukte kirkene for å spre viktige meldinger.

Med elektrisiteten kom en ny klesindustri, matbutikker, biler, kjøleskap, vaskemaskiner, fly, kino, radio og TV. Vi sparte mye tid og arbeid. Med bedre hygiene og forståelse for hva som skapte sykdom, vokste flere opp. Antall barn gikk fra 3-4 til 2-3. Stadig flere kvinner begynte å arbeide utenfor hjemmet.

Da reportasjonen som vi innledet med fra Oslo-kirkene på 1950-tallet ble laget, jobbet mange på kontor. Vi hadde heldagsskole og sykehus. Vaksiner og antibiotika, smertestillende tabletter og lystgass. Barnehagene var på vei. Elvis. Og NRK på TV.

Nye idealer og autoriteter - igjen

Likevel lyttet mange til kirken og kristne ledere også på 60-tallet. Så kom transistorradioen og bærbare platespillere der Dylan, Beatles og andre nye helter snakket og skapte ungdommens språk. Så sent som i 1969 hadde likevel et norsk popblad en spalte med en ungdomsprest, og kanskje ikke bare fordi det ble gitt ut i Stavanger.

For noen tiår siden var kristent stoff fra andakter til årsmøte-

rapporter vanlig også i mange aviser, nasjonalt og lokalt. Mediautviklingen skjøv imidlertid stadig mer over til en kristen presse, som Dagen og Vårt Land. Dermed hører folk flest i dag om kirken og kristne kanskje først og fremst når det er skandaler og kontroverser – vinklet av journalister som ikke alltid er like godt kjent med stoffet.

Fritid, humor og olje

I 1970 var hverdagen vel så mye fritid som arbeid. Stadig flere kjøpte hytte. Sydenturene var kommet. Som vannkraften i tidligere generasjoner bidro oljen til en helt annen økonomi og velferd, til arbeidsplasser og teknologikompetanse.

Fritidssamfunnet skapte nye forventninger. Og ny humor, med rom for parodier på prester, som Rolf Wesenlunds feriebispedom Fjertnes til høyre.

Kirken var ikke lenger den selvfølgelige og høytidelige autoritet. Blasfemiparagrafen hadde sovet siden 1930-tallet. Den offentlige samtalen handlet om rasemotsetninger i USA og Sør-Afrika, om Vietnamkrig og olje, EU og ungdomsopprør. Vi fikk til og med Naturvernåret i 1970.

Selv om vi også fikk Jesusvekkelsen, var noe endret for alltid. Kirken var ikke lenger det høyeste bygget. Med en eksplosiv vekst i offentlig ansatte, forsvant mye av embetsmenns posisjon og rolle.

Mens det i 1960 var så naturlig å sende barn på søndagsskole at den hadde 250 000 medlemmer, var dette redusert til tredjeparten i 1980. I dag til under halvparten av dette igjen.

Også voksne brukte tiden annerledes, selv om kirkegang aldri har vært høyt prioritert i Norge. Det var ikke kirken som var den største konkurrenten til hytte og skogsturer, men søndagssporten. Nye TV-kanaler dekket og skapte behov. Staten overtok mye av kirkens rolle i alt fra sosialomsorg til skole. Det er blitt vanskeligere å kalle Norge for et kristent land uten forbehold, men likevel mange kristne ryggmargsreflekser igjen, fra menneskeverd til rettferdighet. Vi vil alltid se en lengsel etter noe større enn seg selv. Selv om færre bruker kirken til dåp eller begravelse, søker mange fortsatt til den i nasjonale kriser og har sterke ønsker - og meninger - om å bygge opp kirker etter brann.

Med smarttelefoner, nettbrett og sosiale media kan vi velge påvirkning. Det er ikke enkelt å se forskjell på ekte og fake news. I et spekter av influensere, underholdning og reality, er det vanskelig å finne plass til kirken. I en tid vi forventes å være alltid på, handler kristen faste også om å koble seg av nettet. Likevel er nok det store spørsmålet fortsatt hvordan kirken kan koble seg til folks hverdag.

5: Tro og religioner - Utfordringen fra andre religioner

Kirken har visst siden antikken at den ikke er alene på banen. Kristen tro startet blant jøder i en tid full av guder. Underveis er kirken blitt utfordret av alt fra islam til norrøn tro. Etter generasjoner uten kontakt med andre religioner gled likevel mye ut av bevisstheten. Dermed ble nok flere overrasket da den senere biskopen i Bergen, Erik Pontoppidan, på midten 1700-tallet skrev en roman om den buddhistiske prinsen Menoza som reiste verden rundt for å søke Kristus. Selv om beskrivelsen av buddhismen er underlig og romanen mest en kritikk av religiøse forhold i Danmark-Norge, viser den en bevissthet om at det fantes andre religioner.

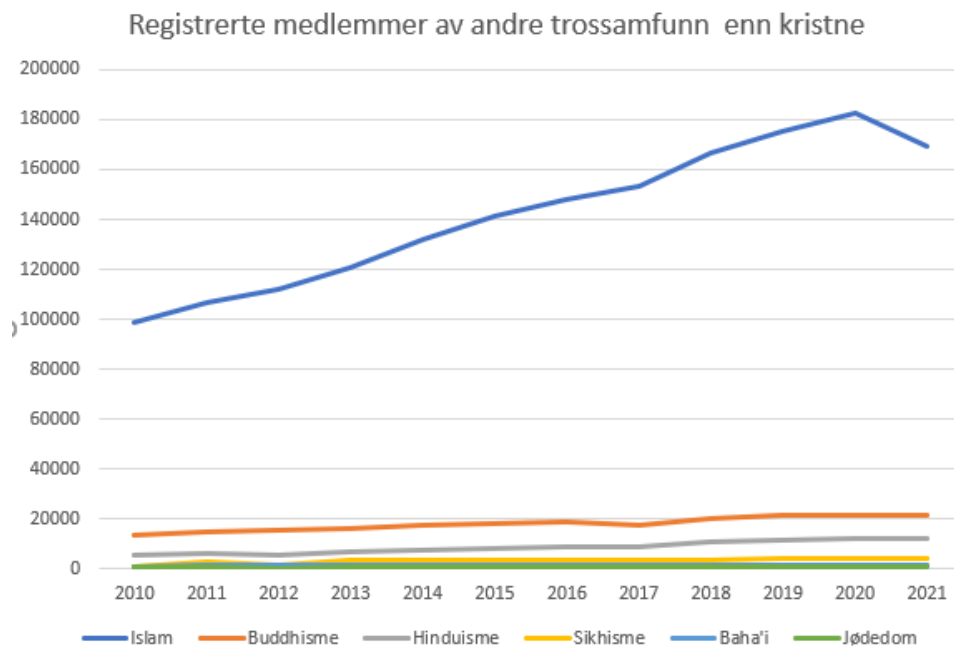
Uten at knapt noen i landet hadde møtt noen.

Et lite unntak var jøder. Noen kom som handelsmenn og sjømenn i middelalderen, uten å organisere seg i et trossamfunn. Vi finner dem først i offentlige papirer rundt år 1500, da noen av de fordrevne fra Spania og Portugal fikk dispensasjon til å komme hit. Hundre år senere ga Christian IV jøder begrenset tillatelse til å reise i riket. I Norge er de første kjente Moses Først og hans tjener Levin Abraham som kom til Stavanger i 1863. Få år senere ble jøder uten spesiell tillatelse nektet adgang, og utvist om de ble oppdaget. Dette ble videreført i Grunnloven i 1814 og varte frem til 1851.

Det har med andre ord vært lite og til dels dårlig kontakt i Norge mellom kirken og andre religioner før nyere tid. Dette begynte å endre seg med misjonsbevegelsen på 1800-tallet, men den muslimske

innvandringen i nyere tid betydde nok enda mer. Et tidlig initiativ var daværende sogneprest Oddbjørn Leirviks dialogmøter på 1980-tallet. Senere kom dette i mer organiserte former som Kontaktgruppen mellom Islamsk Råd Norge og Mellomkirkelig råd, opprettet i 1992.

I tillegg til muslimske trosretninger, finnes etter hvert stadig flere andre. I 2021 var det nesten 170 000 registrerte muslimer i Norge, noe over 20 000 buddhister¹³, rundt 12 000 hinduister, 4000 sikher, 1000 tilhengere av Bahai og noe under 1000 jøder. Mens antall muslimer har økt raskt, har tallene lenge vært stabile for andre trossamfunn.

SSB-tall for utviklingen i Norge siden 2010.

Selv om langt mer enn Grunnlovens avsnitt om at kongen må være kristen og at vårt verdigrunnlag «forbliver vor kristne og humanistiske Arv» gjør Norge til et kristent land, er den offentlige arenaen stadig mer sekulær og flerkulturell.

Tar vi et sted til siden, er det mulig å se sekularisering på mange måter som en kristen tanke. Mye er påvirket av et klassisk skille mellom det åndelige og det verdslige, det «evige» og det «timelige», i norsk tradisjon mest knyttet til læren om de to regimenter.

¹³ Buddhistforbundet anslår det dobbelte i praksis, de aller fleste med innvandrerbakgrunn <https://buddhistforbundet.no/buddhismen-i-norge/>

Samtidig betyr ikke sekularisering nødvendigvis at det blir mindre religiøs tro, men at kirken for mange ikke lenger har en like sentral og selvfølgelig plass som tilholdssted, støtte eller premissgiver.

Dette har gitt nye spørsmål, utfordringer, samtaler og muligheter. Det er viktig å løfte på veien mot tusenårsjubileene de nærmeste årene. Forhåpentligvis kan dette samtaleopplegget hjelpe til å se trafikkforhold og mulige retninger. Uansett vil det være forskjell om du mest tenker som passasjer mens andre kjører bussen, eller selv sitter bak rattet.

EN OVERSIKT: Hva skjedde? Endringer og påvirkninger på 200 år

Landskapet			
	1820-tallet	1920-tallet	2020-tallet
Type samfunn	Tradisjonelt	Moderne	Senmoderne/postmoderne
Største bygg	Kirken	Fabrikken	Hotellet
Flest jobber i	Landbruk	Industrien	Helse/olje/tjenester
Man lytter til...	Prester, embetsmenn og predikanter	Professorer, forfattere, «høvdinge» og sterke ledere	Forskere, interessegrupper, sosiale media og idoler
Typiske autoriteter	Fornuft, Bibelen og vitenskap	Fornuft, vitenskap og ideologier	Livserfaring, artister og influensere
Politiske visjoner	Nasjonsbygging	Fred og folkeforbund	Rettferdighet og miljø
Ideologier	Revolusjon og nasjonalromantikk	Mangfold av demokratiske og totalitære bevegelser	Antirasisme, miljøkamp og populisme
Politiske fanesaker	Demokrati, grunnlov og nasjonsbygging	Nasjonalisme, avholdssak og arbeiderrettigheter	Likeverd, klima og globalisering
Kirken engasjert i	Folkeopplysning	Familiemoral og omsorg	Rettferdighet og klima
Kirkelige debatter	Forholdet til dissenterne	Forholdet til liberal teologi og lekmannsbevegelsen	LGBT, kirkelig organisering og styre
Arbeid	<ul style="list-style-type: none"> • Dyrke jord og lage mat • Hente vann og ved • Passe barn og lage klær • Lav mobilitet 	<ul style="list-style-type: none"> • Far på kontor/fabrikk • Mor lager mat, passer barn • Kjøper mat og klær • Mobilitet, tog, buss og bil 	<ul style="list-style-type: none"> • Begge foreldre jobber • Tidsklemme for småbarnsforeldre • Kjøper mat og klær
Fritid	<ul style="list-style-type: none"> • 2-3-timer om kvelden • Søndager 	<ul style="list-style-type: none"> • 3-4 timer om kvelden • Elektrisitet, lys, radio og vaskemaskin • Søndager 	<ul style="list-style-type: none"> • 6-7 timer + helg • Husholdningsmaskiner • TV, spill og sosiale media • Hage, hytte og syden
Andre ting? (Fyll inn selv)			

Det er plass til å fylles ut i de tomme feltene, eller stryke ut noe av det som er foreslått.

Samtalespørsmål

1. Hva tenker du er grunnen til at kirkens posisjon er så endret på to hundre år?
2. Hvilken rolle har vitenskapen spilt? Politikk?
3. Hva innebærer det at vi har fått så mange andre kristne organisasjoner og fellesskap?
4. Hva skjer med kirken i en tid med sekularisering og møter med andre religioner?
5. Hva kan du og din menighet bidra med om kristen tro skal ha noe med fremtiden å gjøre?

Anbefalt for interesserte

Om den historiske Jesus:

Peter J. Williams: *Kan vi stole på evangeliene?*. Veritas forlag 2019

Om Bibelen:

John Dickson: *En tvilers guide til Bibelen*, Veritas forlag 2019

Hans Johan Sagrusten: *Det store puslespillet - jakten på de tidligste manuskriptene til Bibelen*, Verbum 2014

Hans Johan Sagrusten: *Det store puslespillet II - Mysteriet i mumiemaska*, Verbum 2016

Alf Kjetil Walgermo: *Røff guide til Bibelen*, Samlaget 2017 (utgitt både i bokmål- og nynorskutgave)

Alf Kjetil Walgermo: *Bibelens kvinner; historiene som forma verda*, Samlaget 2020

Om tro og vitenskap:

Bjørn Are Davidsen og Atle Ottesen Søvik: *Evolusjon eller kristen tro? Ja takk, begge deler*, Efrem 2016

Sverre Holm: *Den innbilte konflikten: Om naturvitenskap og Gud*, Veritas forlag 2021

Om Gud:

Bjørn Are Davidsen og Atle Ottesen Søvik: *Eksisterer Gud? En drøfting av argumenter for og mot*,

Cappelen Akademisk, 2013

Tore Laugerud: *Guds skjulte stemme - På leting i ei sekulær tid*, Verbum 2021

Om kirke- og religionskritikk

Bjørn Are Davidsen: *Svar på tiltale*, Veritas 2018 (2. utgave)

For ungdom:

Davidsen, Bjørn Are og Søvik, Atle Ottesen: *Gud – mer enn feelgood?* Efrem, 2015.

- For denne boken finnes powerpoint til hvert kapittel og introduksjonsvideoer på <https://ressursbanken.kirken.no/nb-NO/2017/gud--mer-enn-feelgood/>

Litteratur

Agøy, Nils Ivar: *KIRKEN OG ARBEIDERBEVEGELSEN. Spenninger, skuffelser, håp. Tiden fram til 1940*, Fagbokforlaget, 2011

Furre, Berge: *Soga om Lars Oftedal*, Det Norske Samlaget, Oslo 1990.

Hals, Harald: [*Kristenliv, prester og kirken cirka 1850-1914*](#), fra Eidanger bygdehistorie, bind II

Holm, Sverre: [*Beviste Galileo Galilei at jorden går rundt solen?*](#), Fagsjekk, 30.09.2020

Molland, Einar: *Norges kirkehistorie i det 19. århundre - bind I*, Gyldendal 1979

Ullmann, Viggo (1884). *Vore evangeliers ægthed. Et tilsvær til B. Bjørnsons «Hvorfra stamme Miraklerne i det nye Testamentet?»*, A Magnussens Forlag, Hamar 1883

Ullmann, Viggo (1897): *Haandbog til verdenshistorien – Til brug for seminarier og undomsskoler samt til selvstudium*, Kristiania, Alb. Cammermeyers forlag.